

ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ ЁНДОШУВЛАРИ

Каримов Норбой Ғаниевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори, и.ф.д.

E-mail: n.karimov@tsue.uz

Бузрукхонов Сарвархон Мунаввархонович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

E-mail: sb@edu.uz

Аннотация. Ушбу мақолада олий таълимни инновацион ривожлантиришни молиялаштиришнинг мавжуд механизми ва унинг камчиликлари Миллий олий таълимни инновацион ривожлантиришни молиявий қўллаб-қувватлаш миллий доктринасини шакллантиришга процессуал-динамик ёндашув, уни молиялаштириш тизимини ўзгартиришнинг учта асосий концепцияси вий қўллаб-қувватлаш бўйича мавжуд назарий қарашлар, хусусан, инновацияларнинг умумий назарий асослари, иқтисодиётнинг инновацион ривожланиш назарияси, ижтимоий соҳада молиявий бошқарувнинг умумий назариялари юзасидан тадқиқот олиб борилган ва олий таълимнинг инновацион ривожланишини молиявий таъминотини бошқаришда молиявий менежментнинг назарий ва услубий дастаклари, мавжуд молиялаштириш парадигмалари юзасидан муаллифнинг ёндашувлари акс этган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион фаолият, молия, бюджетлаштириш, молиявий менежмент, молиялаштириш, инсон капитали, молиявий бошқарув, инвестициялар, лойиҳалар

Кириш

Бугунги кунда олий таълим муассасаларининг инновацион фаолиятини молиялаштириш масаласи республикамызда энг долзарб масалаларидан биридир.

Ҳозирда олий таълим инновацион салоҳиятини ривожлантириш учун ресурслар билан таъминлашнинг асосий манбаи сифатида университет фан ва олий таълимни давлат томонидан молиялаштиришни такомиллаштиришга нисбатан турли концептуал ёндашувлар мавжуд. Жумладан, уларнинг биринчиси - давлат вазифасига асосланган ҳолда республика ва маҳаллий бюджетларнинг таълимга йўналтирадиган харажатларининг минимал улушини белгилашдир; иккинчиси – мақсадли солиқларни жорий этиш; учинчиси – аҳоли жон бошига пул миқдори ёки умуман олий маълумотга ЯИМнинг улуши бўйича ҳисобланган давлат харажатларининг минимал стандартларини белгилаш; тўртинчиси - "мақсадли субсидиялар" тушунчасига киритилган харажатлар турлари рўйхатини кенгайтиришдир.

Бироқ, ўз-ўзидан, бюджет даромадлари ва харажатлари, ҳатто қонун билан тасдиқланган бўлса ҳам, давлат қонунчилик-меъёрий ва ижро даражасида олий таълимнинг инновацион ривожланишини рағбатлантириш субъекти вазифасини ўз зиммасига олмагунга қадар таълим соҳасида инновацион сиёсатни амалга оширишда рағбатлантирувчи омил бўла олмайди.

Шунинг учун ҳам Республикамызда олий таълимнинг инновацион ривожланишини молиялаштириш механизми янгича концептуал ёндашувни талаб этмоқда. Шу муносабат билан ушбу мақоланинг **мақсади** ҳам олий таълимнинг инновацион ривожланишини молиялаштириш мавжуд механизмининг тадқиқ этиш

асосида молиялаштириш тизимини ўзгартиришнинг янгича концептуал ёндошувларини таклиф этишдан иборат

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Жаҳон ва мамлакатимиз иқтисодиётида олий таълимни инновацион ривожлантирилишини молиявий қўллаб қувватлаш юзасидан қатор хорижий ва маҳаллий олимлар ўз илмий тадқиқотларида фикр мулоҳазаларини ва назарий қарашларини баён этган. Хусусан, Институционал тизимларнинг молиявий ресурсларини бошқариш муаммолари бўйича энг жиддий илмий тадқиқотлар молиявий менежмент концепциялари ва назарияларида, Хусусан И. Бланкнинг "Основы финансового менеджмента" [3] номли 2-томли асарида молиявий ресурсларни бошқариш кенг тадқиқ этилган. Яна бир машхур олим Уильям Шарпнинг "Инвестиции"[4] номли дарслигидан молиявий инвестицияларнинг самарадорлигига эришиш масалаларини қўришимиз мумкин. Жаҳон иқтисодиётининг таниқли хорижий олими Кейнс ДЖ. М.нинг "Общая теория занятости, процента и денег"[5] номли тадқиқотида институтционал тизимларда молиявий ресурслардан фойдаланишнинг бозор механизмлари акс эттирилган.

Ўзбекистонлик олимлардан Махмудов А.А., Саидов М.Х.ларнинг "Олий таълимда инвестициялар ва улардан фойдаланиш стратегиялари" [6] номли мақоласида олий таълига инвестицияларнинг асосий йўналишлари ва механизмларини тадқиқ этилган. Шунингдек, инновация фаолиятининг назарий асослари, уни ташкил этиш ва молиялаштиришнинг миллий хусусиятлари ва амалиётига оид масалалар мамлакатимиз иқтисодчи-олимларидан Р.И.Гимуш, Ф.М.Матмуродов, Д.Э. Набиев, Б.Э.Тошмуродова, Н.Жиянова, Д.Х.Суюнов, М.Н.Равшанов, М.Ш.Бутабаев, Э.Эгамбердиев, Х.Хўжақулов, А.Т.Ахмедоваларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган ва ёритилган.

Россиялик олимлардан Агранович М.Л., Озерова Н.Б., Беляков С.А., Клячко Т.Л. томонидан "Система финансирования образования. Анализ эффективности"[7] номли адабиётида таълимни молиялаштиришнинг миқдорий ва сифатли таркибий қисмлари, молиялаштириш самарадорлигини баҳолаш учун мумкин бўлган вариантлар ўрганилган ва шу асосда таълимни бюджетдан молиялаштиришнинг янада такомиллашган моделини ишлаб чиқиш бўйича асосий йўналишлар белгиланган.

Мазкур муаммони ҳал қилишда таълим муассасаларини молиялаштириш масалалари билан шуғулланадиган С.А.Беляковнинг "Финансирование системы образования в России"[8] номли адабиётида олий таълимни молиялаштиришга қаратилган тадқиқот олиб бориб, унинг ўзига хос хусусиятлари ва молиялаштириш механизмлари очиқ берилган бўлсада, шунингдек ушбу мавзуга бошқа бир қатор олимлар муайян назарий ва услубий ҳисса қўшганлигига қарамаздан, "ривожланиш бюджетлари"ни ёки таълимнинг барча бўғинлари ривожланишини молиявий ресурслар билан таъминлайдиган "инновацион бюджетлар"ни шакллантиришга ягона комплекс ёндашув ҳали ишлаб чиқилмаган.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақоланинг методологиясида таҳлил ва синтез, илмий абстракция, дедукция, таснифлаш, умумлаштириш, қиёсий, назарий талқин усулларида фойдаланилди. Бундан ташқари, мақоланинг илмий асослари халқаро стандартлар ва меъёрий ҳужжатлар, маҳаллий ва хорижий олимларнинг илмий нашрлардаги тадқиқотларидан олинган маълумотлардан иборат.

Таҳлил ва натижалар

Бугунги кунда халқаро амалиётда, хусусан, АҚШ, Буюк Британия, Австралия ва Янги Зеландия каби мамлакатларда дастурий мақсадларни ранжировка қилиш, дастурларнинг самарадорлиги ва самарадорлигини ўлчаш, шунингдек, уларнинг бажарилиши бўйича ҳисобот бериш тартибларини баҳолашга хизмат қиладиган ижтимоий соҳадаги давлат молиясини бошқариш усуллари ишлаб чиқилган.

Айни пайтда, ушбу технологиялар у ёки бу даражада, нафақат ривожланаётган мамлакатлар (Таиланд, Туркия, Папуа - Янги Гвинея), балки ўтиш иқтисодиёти давлатлари (Болгария, Венгрия) да ҳам қўлланилади. Бу давлатларда бюджет ислохотлар жараёни ҳали якунланмаган ва бирон бир аниқ натижалар ҳали йўқ, лекин улар тўпланган тажриба мамлакатимиз учун фойдали бўлиши мумкин - масалан, ижтимоий соҳада давлат бошқаруви органларининг давлат жавобгарлигини такомиллаштириш мақсадли дастурлар самарадорлигини ошириш билан параллел равишда содир бўлади. Уларга давлат муассасалари фаолиятининг ҳажмга оид кўрсаткичлари, давлат томонидан тақдим этилаётган хизматлар сифати кўрсаткичлари ва истеъмолчиларнинг қониқиш кўрсаткичлари киритиш орқали эришилади.

Бугунги кунда мамлакатимиз олий таълим муассасалари молиявий таъминотининг ҳуқуқий асослари “Таълим тўғрисида” ги қонунда ва Ўзбекистон республикаси Президенти фармон ва қарорларида, Вазирлар маҳкамасининг қарорларида ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларида ўз аксини топган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунининг[1] Таълим ташкилотларига ўқишга қабул қилиш номланган 38- моддасида, жумладан, Давлат олий таълим ва профессионал таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш давлат гранти ва (ёки) тўлов-шартнома асосида амалга оширилади”, деб кўрсатилган. Қонуннинг бу моддасига мувофиқ ҳозирги кунда таълим муассасаларини молиялаштириш давлат бюджетидан ўқитишнинг таълим гранти шаклида ва ўқитишнинг тўлов контракт шакли ҳисобидан амалга оширилиши белгиланган.

Ушбу қонуннинг “Таълимни молиялаштириш ва давлат томонидан қўллаб қувватлаш” деган 9-бобининг “Таълим ташкилотларини молиялаштириш деган 62-моддасида Давлат таълим муассасаларини молиялаштириш Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан, Қорақалпоғистон Республикаси бюджетидан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетларидан, туманлар ва шаҳарлар бюджетларидан, кадрлар буюртмачиларининг маблағлари ҳисобидан, шунингдек бюджетдан ташқари маблағлар ҳамда қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилиши белгиланган. Шунингдек, нодавлат таълим ташкилотларини молиялаштириш муассисларнинг, кадрлар буюртмачиларининг пул ва моддий маблағлари ҳамда қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилиши ҳам белгилаб қўйилган.

Қонуннинг мазкур бобида давлат таълим муассасалари уставида белгиланган вазифаларга мувофиқ пулли таълим хизматлари ва бошқа хизматлар кўрсатиш, шунингдек тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқи ҳам берилган бўлиб, унга кўра таълим ташкилотларини молиялаштиришнинг қўшимча манбалари қуйидагилардан иборат:

шартномалар асосида, шу жумладан чет эллик жисмоний ёки юридик шахслар билан тузилган шартномалар асосида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳисобидан тушган маблағлар;

жисмоний ва юридик шахсларнинг буюртмалари асосида илмий-тадқиқот, ўқув-услубий ва қонунда тақиқланмаган бошқа ишларни бажариш ҳисобидан тушган маблағлар;

таълим ташкилотлари томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотни, бажарилган ишларни ва кўрсатилган хизматларни реализация қилишдан олинган даромадлар;

бинолар, иншоотлар ва асбоб-ускуналарни ижарага бериш ҳисобидан тушган маблағлар;

таълим ташкилотларининг бўш турган пул маблағларини банк муассасаларига депозитларга жойлаштириш ҳисобидан олинган пул маблағлари (фоизлар);

давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, шунингдек маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ажратиладиган маблағлар;

банк кредитлари ва ссудалари;

жисмоний ва юридик шахсларнинг хайрия маблағлари.

Қонунда таълим муассасаларига қўшимча таълим хизматлари кўрсатганлик учун ҳақ ундириш тартибини мустақил равишда белгилаш ҳуқуқи берилган бўлиб, улар пулли таълим хизматлари ва бошқа хизматлар кўрсатиш ҳамда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳисобидан олинган пул маблағларини мустақил равишда тасарруф этишга ҳақли эканлиги белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 майдаги ПҚ-3698 - сон "Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" қарорига мувофиқ олий таълим муассасаларида инновацион фаолият ҳисобига молиявий таъминотни кучайтириш, илмий фаолиятни тижоратлаштириш белгиланди ва таълим муассасаларида инновация фонди ташкил этиш вазифаси қўйилган.

Умуман олганда, мамлакатимизда бюджет харажатларини режалаштириш тизими мавжуд ва ҳозирги вақтда таълим хизматлари, илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятни таъминлаш билан боғлиқ норматив харажатлар кўрсаткичларига асосланади ва ҳозирча ушбу фаолиятни молиялаштиришнинг самарадорлигини ҳисобга олмайди.

Шу муносабат билан давлат режалаштириш мезонларини мустақил равишда белгилаш ва амалга оширилган харажатларнинг қиёсий самарадорлигини баҳолаш керак. Бюджет режалаштиришда самарадорлик кўрсаткичларини жорий этиш нафақат бюджетни молиялаштириш механизмларида, балки умуман олий таълим давлат секторини бошқаришда ҳам ўзгаришларни талаб қиладиган жуда узоқ вақт ва кўп меҳнат талаб қиладиган жараёндир. Шунинг учун олий таълим соҳасини молиялаштиришни бошқаришни рационализация қилишнинг навбатдаги босқичи – янги бюджетлаштириш воситаларини жорий этиш, яъни:

-молиявий ресурсларни ажратиш аниқ белгиланган натижалар асосида амалга ошириладиган молиялаштириш шартларини тубдан ўзгартирадиган Олий таълим муассасалари фаолиятига йўналтирилган бюджет маблағларини ажратиш тартиби;

-дастур тамойилига кўра харажатларнинг бюджет таснифини давлат сиёсатининг мақсад ва вазифаларига мувофиқ ҳолда ташкил этиш;

-ўрта ва қисқа муддатли бюджетни режалаштиришни олий таълим молиявий ресурсларини бошқаришнинг барча даражаларига киритиш.

Мамлакатимиз амалиётида натижалар бўйича янги бошқарув технологиялари республика ва маҳаллий даражаларда мақсадли фан ва таълимни ривожлантириш дастурлари (ФТСПР) доирасида кўрсаткичлар ва кўрсаткичлар тизимини ўрнатиш орқали жорий этилади. Шу билан бирга, давлат маблағларидан фойдаланиш самарадорлигининг асосий молиявий кўрсаткичи сифатида университет активларининг аниқ қиймати активлар ва мажбуриятлар ўртасидаги фарқ сифатида ишлатилади. Ва бу натижани ташкил этувчи асосий омиллар-жорий даромад ва харажатлардир.

Даромадлар активларнинг аниқ қийматини оширадиган операциялар сифатида белгиланади ва харажатлар унинг операциялари сифатида камаяди. Ушбу ёндашув Ўзбекистон Республикасининг амалдаги бюджет таснифи билан биргаликда амалдаги бюджет қонунчилиги (бюджет ижроси тўғрисида) бўйича ҳисоботларни, шунингдек, молиявий натижалар ва пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботларни халқаро молиявий ҳисобот стандартларига мувофиқ тузиш имконини беради.

Бироқ, бизнинг фикримизча, бюджет маблағларини ҳисобга олиш тамойилларининг ўзгариши фақатгина, бир томондан, мақсадли таълим ривожлантириш дастурлари учун ажратилган маблағлар бажарилаётган жорий вазифаларни қўшимча смета молиялаштиришнинг бир тури эканлиги, бошқа томондан эса бу маблағларни ажратиш ҳажми ва муддати деярли доимий равишда ўзгариб туришини англатадиган олий таълимни дастурий-мақсадли бюджетлаштириш асосий методологик муаммони янада кескинлаштиради. Шундай қилиб, дастурларнинг мақсадлари ва натижаларини шакллантиришнинг ноаниқлиги ва уларнинг молиявий таъминоти учун жавобгарликнинг йўқлиги ўзини оқлайди.

Ушбу муаммони ҳал қилиш учун мақсадли таълим дастурларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалга ошириш тартибини тартибга солувчи Республика ҳукумати норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш, шунингдек, ижро этувчи органлар томонидан амалга ошириладиган тегишли молиялаштириш тартиб-таомилларини такомиллаштириш зарур.

Олий таълим инновацион салоҳиятини ривожлантиришга йўналтириладиган мақсадли дастурларнинг молиявий ресурсларини бошқариш самарадорлигини ошириш вазифасини ҳал этиш олий таълим тизимида олий таълим муассасаларининг иқтисодий мустақиллигини оширишни таъминлайдиган институционал ўзгаришларсиз, инновацион фаолиятнинг якуний натижалари учун уларнинг масъулиятини кучайтириш, олий таълим инновацион инфратузилмаси субъектларини молиялаштириш натижадорлиги ва шаффофлигини ошириш мумкин эмас.

Бу қуйидагиларни ўз ичига олади:

-асосий воситаларни модернизация қилиш ва олий таълим муассасаларининг интеллектуал фаолияти ва таълим инновацияларининг натижаларини тижоратлаштириш натижасида олинган номолиявий активларнинг ўсишига йўналтирилган инвестицияларнинг ўсиши;

-инновацион университетлар, технологиялар трансфери марказлари ва инновацион инфратузилманинг бошқа субъектларининг лаборатория ва илмий-тадқиқот базасини янгилаш;

-инновацион ўқитувчилар ва тадқиқотчиларнинг иш ҳақи ва инвестициявий жозибadorлигини ошириш;

-ўрта ва узоқ муддатли мақсадли ривожланиш дастурлари асосида олий таълим инновацион инфратузилмаси субъектларини дастурий-мақсадли молиялаштириш тизимини кенгайтириш.

Олий таълим муассасининг инновацион ривожланишини молиявий қўллаб-қувватлаш дастурларини самарали амалга ошириш молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжларни режалаштирмасдан амалга оширилиши мумкин эмас, бу эса ўз вақтида аниқ белгиланган траектория бўйича инновацион инфратузилма субъектларининг тезкор тартибига киритилиши керак.

Бугунги кунда давлат олий таълим соҳасида молиявий оқимларни бошқаришнинг ғазначилик тизими ўзининг афзалликлари ва камчиликларига эга. Бюджет ижроси ғазначилик тизимининг афзаллиги сифатида биз уни идоровий мақсадли дастурларни ва университет инновацияларини инвестициялаш усулларини молиялаштириш учун ундан фойдаланиш, кейинчалик уларни муайян таълим муассасаси даражасида диверсификация қилиш имкониятини кўрамиз. Бюджетнинг ғазна ижроси доирасида дастурий-мақсадли бюджетлаштириш методологияси олий таълим муассасаларининг молиявий ресурсларини бошқариш ва уларнинг илмий ва инновацион фаолияти самарадорлиги ўртасидаги ўзаро алоқа қилиш воситаси сифатида фойдаланилиши лозим. Шунда иқтисодий таъсирлар молиявий маблағларни қаттиқ тежаш ва самарасиз харажатларни камайтириш шаклида эмас, балки харажатларни бошқаришда кўпроқ мослашувчанлик ва университет инновацияларининг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш имконияти сифатида намоён бўлади.

Республика миқёсдаги тадбирлар мажмуаси сифатида давлат ресурсларини режалаштириш ва улардан фойдаланишнинг дастурий-мақсадли усули макро даражада мувофиқлаштириш учун марказлаштирилган механизмларни яратиш, шунингдек, молия ҳажмидаги кўрсаткичлар ва ўзгариш индикаторлари тизимини шакллантириш ва олий таълимнинг барча иқтисодий субъектларининг молиявий ресурсларини бошқариш усулларини назарда тутати.

Олий таълим инновацион салоҳиятини ривожлантиришда устувор ресурслар билан таъминлаш тизимини шакллантириш учун, биринчи навбатда, қуйидаги тамойилларга асосланган ҳолда уни молиялаштиришга нисбатан янги концептуал ёндашувлар зарур:

- * молиявий таъминот манбаларини максимал диверсификация қилиш орқали олий таълим муассасаларининг таълим, илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятини биргаликда *молиялаштирилганлиги*;

- * олий таълим инновацион ривожланишини молиявий қўллаб-қувватлаш етарли даражада таъминлаш имконини берувчи оптимал молиялаштириш ҳажми *кафолатланганлиги*;

- * олий таълим инновацион инфратузилмаси субъектларининг илмий-тадқиқот ва инновацион фаолияти йўналишлари бўйича олинган молиявий ресурсларни тақсимлашда, шунингдек, ресурс таъминоти ҳажмини ва ушбу фаолият натижаларини ўлчаш воситаларидан фойдаланишда молиявий *мустақиллиги*;

- * билимларни тўплаш ва янгилаш жараёнига энг мос келадиган интеллектуал фаолият натижалари ва олий таълим муассасаларининг таълим янгиликларини молиявий қўллаб-қувватлашнинг *устуворлиги*.

Миллий инновацион тизимни шакллантириш ва инсон капитали сифатини ошириш зарурати билан боғлиқ бўлган касб-ҳунар таълими соҳасида бозор муносабатларининг динамик табиати ва олий таълимда модернизация жараёнлари олий таълимни молиялаштириш доктринасини ўзгартиришни талаб қилади. Тизимли ва комплекс ёндашув назарияси олий таълимнинг замонавий ривожланиш даражасини молиявий қўллаб-қувватлашнинг ижтимоий-иқтисодий

самарадорлигини оширишнинг барча муаммоларини тўлиқ ҳал қилишга имкон бермайди.

Олиб борган тадқиқотларимиз бизга олий таълимни молиялаштиришнинг янги доктринаси сифатида унинг инновацион ривожланишини молиявий таъминлаш учун процессуал-динамик ёндашувдан фойдаланиш кераклигини яна бир бор кўрсатган бўлиб, у олий таълим инновацион салоҳиятини шакллантириш, улардан фойдаланиш ва ривожлантиришни таъминлайдиган молиявий муносабатлар - бу, биринчи навбатда, давлатнинг, бизнеснинг, ижтимоий тузилмаларнинг, олий таълим муассасининг иқтисодий субъектлари, ўқув юртлари ва олий таълим муассасаларини молиялашнинг иқтисодий зарурлиги ва мақсадга мувофиқлиги тўғрисида молиявий қарорлар қабул қилиш бўйича ўқитувчиларнинг ўзаро таъсири ва вақтинчалик кетма-кетлигини тавсифловчи мега, макро ва микро жараёнларнинг молиялаштирилишидир.

Процессуал-динамик ёндашув олий таълимни инновацион ривожлантиришни молиялаштириш доктринасининг асосий қоидаларини шакллантириш имконини беради. Ушбу доктринанинг асосий гипотезаси шундаки, агар олий таълим муассасининг инновацион ривожланишини молиялаштиришнинг синергетик жараёни динамик бўлса ва иқтисодий ноаниқлик шароитида юқори рискли бўлса, унда давлат, хусусий инвесторлар ва олий таълим муассасининг инновацион инфратузилмаси субъектларининг ижтимоий-иқтисодий манфаатларини уйғунлаштириш соҳасидаги кумулятив жараёнлар ва ижобий тенденцияларни рағбатлантирадиган ўзаро боғлиқ молиявий механизмлар ва воситалар мажмуасини ўз ичига олиши керак, бу муаммони олий таълимни молиявий қўллаб-қувватлашга нисбатан қуйидаги концептуал ёндашувларни қўллаган ҳолда ҳал қилиш мумкин.

*Биринчи концептуал қоида*си олий таълим инновацион инфратузилмасининг иқтисодий субъектларининг молиявий оқимларини самарали давлат томонидан тартибга солишни назарда тутди ва давлат бюджетининг даромадлари ва харажатларини унинг инновацион ривожланишининг ҳақиқий иқтисодий рағбатларига айлантириш, уларни олувчини илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятнинг энг яхши натижаларида қизиқтирадиган молиявий маблағларнинг ҳажми ва тузилишини аниқлашнинг илмий асосланган тартиби ва давлат томонидан молиялаштиришнинг тўғри, университетларга молиявий ресурсларни тақдим этишнинг тегишли тамойиллари, шакллари ва усуллари ўз ичига олади. Ушбу концептуал ёндашувнинг долзарблиги қуйидаги омилларга асосланган:

-олий таълимда модернизация жараёнларига йўналтириладиган давлат харажатларини оптималлаштириш, шунингдек, олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятини молиявий таъминлашнинг етарлилик даражасини асослаш учун ички захираларни излаш зарурияти;

-олий таълим муассасалари инновацияларини янада самарали ресурслар билан қўллаб-қувватлаш орқали маҳаллий олий касб-ҳунар таълимининг рақобатбардошлик даражасини ошириш ва қўшимча рақобатбардош устунликка эришиш зарурияти;

-молиявий қарорлар қабул қилиш учун замонавий бошқарув ва ахборот технологияларини интеграция қилиш имконияти, бу олий таълим молиявий ресурсларини бошқариш самарадорлигини ва энг аввало, унинг инновацион секторини сифат жиҳатидан яхшилади;

-олий таълим муассасалари ва бошқа инновацион инфратузилма субъектлари инновацияларининг инвестицион жозибадорлигини оширишга бўлган эҳтиёж.

Олий таълимнинг инновацион ривожланишини барқарор молиявий таъминлаш механизмини яратиш учун иқтисодий рағбатларнинг ўзига хос хусусияти давлатнинг биринчи даражали роли ҳисобланади. Шу билан бирга, унинг барқарор ривожланишига қаратилган ижобий молиявий оқим давлат томонидан бюджет ва солиқ сиёсатини амалга ошириш жараёнида юзага келади, бунда бюджет молиялаштириш тизимини университетлар учун турли хил солиқларни тартибга солиш ва рағбатлантириш билан мувофиқлаштириш назарда тутилиши керак. Бундай ҳолда, бюджет даромадлари, уларнинг тузилиши, манбалари, нормалаштириш ва режалаштириш тартибини оптималлаштириш муҳимдир. Давлат томонидан молиявий механизмни стратегик инвестор сифатида тартибга солиш тамойили бюджет харажатларини оптималлаштиришнинг қуйидаги функцияларини амалга оширишга имкон беради: Олий таълим муассасалари ишланмалари ва таълим инновацияларининг тадқиқотларини молиялаштиришнинг оқилона тартибини жорий этиш; илмий-педагогик ходимлар ва ўқитувчи-инноваторларнинг меҳнатга ҳақ тўлашнинг янги тизимини жорий этиш; солиққа тортиш ва соҳадаги имтиёзлар тизимига янги ёндашувларни амалга ошириш; Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини ривожлантиришга инвестицияларни имтиёзли кредитлаш; молиявий назорат ва иқтисодий таҳлилнинг самарали усулларида фойдаланиш; Олий таълим муассасалари фанини ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг бир қатор йўналишлари бўйича аутсорсингни қўллаш.

Шу билан бирга, молиявий маблағларнинг чиқиши, яъни бюджет маблағларидан фойдаланиш йўналишлари ва тартиби университетларнинг иқтисодий манфаатлари ва уларнинг илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари билан боғлиқ бўлиши керак. Бу нуқтаи назардан, олий таълимни инновацион ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга йўналтириладиган молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш салбий оқимни жорий тартибга солиш билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у иқтисодий субъектларнинг молиявий маблағларни тасарруф этиш ва маневр қилиш ваколатлари билан уларнинг айланмасини назорат қилиш тизимга боғлиқ.

Олий таълим инновацион инфратузилмаси иқтисодий субъектларининг молиявий оқимларини давлат томонидан самарали тартибга солиш тушунчаси давлат университетларини, айниқса, тадқиқот ва инновацион университетларни молиялаштиришни тасдиқланган минимал рухсат этилган молиявий меъёрларга мувофиқ амалга ошириш ва кейинчалик ушбу суммаларни университет илмий ва инновацион фаолиятининг самарадорлигига қараб ошириш зарур деб ҳисоблайди. Шу билан бирга, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш бўйича стратегик ва жорий дастур учун натижадорлик кўрсаткичлари бўйича молиявий таъминот тартиби ва ҳажмига аниқ риоя этилишини белгиловчи натижалар бўйича бюджетлаштириш тамойили университетларнинг молиявий таъминотини бошқариш тизимига асосланади.

Бундай концептуал ёндашувнинг мақсадга мувофиқлиги ва самарадорлиги қуйидаги омиллар билан тасдиқланади. Биринчидан, олий таълим инновацион инфратузилмаси иқтисодий субъектларини молиялаштириш учун бундай технологияларни қўллаш уни ривожлантиришнинг стратегик мақсадларини уларга эришишга қаратилган режалар билан ўзвий боғлашни ва режаларни тезкор жараёнлар билан амалга оширишни таъминлайди. Иккинчидан, илмий ва инновацион фаолият натижаларига қараб молиялаштириш ҳажмининг ўзгариши

нафақат Олий таълим муассасаларининг молиявий, балки инновацион инфратузилмасини ҳам ривожлантиришни рағбатлантиради, бу эса умуман олий таълимнинг инновацион салоҳиятини қайта тиклашга ёрдам беради. Учинчидан, стратегик молиявий режалар ва бюджетларни ишлаб чиқиш учун ОТМларни ресурсларлар билан янада таъминлаш мақсадида мўлжал сифатида хизмат қилувчи молиявий ва номолиявий кўрсаткичларни аниқлаш керак. Бу кўрсаткичлар олий таълим инновацион салоҳиятини ривожлантириш стратегик мақсадлари билан боғлиқ бўлиши, жуда аниқ белгиланган, мувозанатланган бўлиши ва ниҳоят, улар олий таълим инновацион инфратузилмасини барча субъектларини қамраб олиши лозим.

Таклиф этилган концептуал ёндашув молиявий механизмлар ва воситаларни шакллантириш ва улардан фойдаланиш учун услубий асос яратади, бу эса молиявий ресурсларни олий таълим инновацион инфратузилмасининг турли даражалари ва субъектлари бўйича оптимал тақсимлашга, молиявий оқимларнинг ҳаракатини назорат қилишга, ОТМларнинг илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятини молиялаштириш ҳажмини режалаштиришнинг стратегик, тактик ва тезкор даражаларини боғлашга имкон беради. Бироқ, у олий таълимнинг инновацион ривожланишини молиялаштириш манбаларини кенгайтириш имкониятларини ҳисобга олмайди.

Шу нуқтаи назардан, биз таклиф қилаётган *иккинчи концептуал ёндашув*, олий таълимни инновацион ривожлантиришни молиявий қўллаб-қувватлашнинг самарали воситаларидан бири кўп каналли молиялаштириш механизмидан фойдаланиш ёки молиявий ресурслар манбаларини максимал диверсификация қилиш орқали олий таълим муассасаларининг илмий тадқиқотлари ва инновацияларини биргаликда молиялаштиришдир.

Олий таълимнинг молиявий ресурсларини бошқаришни ўзгартириш учун сиз "юмшоқ бошқарув" тажрибасидан фойдаланишингиз мумкин, бу эса турли хил ривожланиш дастурларининг мослашувчан, марказлашмаган молиявий маблағларини ўз ичига олади. Бу нуқтаи назардан, бугунги кунда ривожланишнинг янги босқичини бошдан кечираётган хорижий мамлакатларнинг олий касбий таълимида инновацион бошқарув тажрибасини ўрганиш қизиқарли ҳисобланади. Мисол учун, Европа Иттифоқи мамлакатларида сўнгги ўн йил мобайнида ҳам мутахассислар учун малака талабларини ишлаб чиқиш, ҳам меҳнат бозорини ривожлантириш ва касб-ҳунар таълимини ресурс билан қўллаб-қувватлаш учун миллий, минтақавий, тармоқ ва маҳаллий даражаларда ва таълим муассасалари даражасида (корхоналар, иш берувчилар ва тадбиркорлар уюшмалари, савдо-саноат палаталари, касаба уюшмалари ва таълим соҳаси вакиллари иштирокида) ижтимоий шериклик органлари ташкил этилиши давом этмоқда.

Бундан ташқари, жаҳон амалиётида иш берувчиларни касб-ҳунар таълими муассасаларининг бюджетларини бошқаришда фаол иштирок этиш жараёни бўлиб, уларга ўз фаолиятининг мақсадлари, тузилиши ва натижаларига таъсир кўрсатиш имконини беради. Баъзи мамлакатларда ўтган асрнинг 60-йиллари охиридан бошлаб молиявий ресурслардан фойдаланиш натижалари учун ижтимоий ҳамкорларнинг умумий масъулияти учун асос яратиб, биргаликда молиялаштириш моделлари барқарор фаолият кўрсатмоқда.

Тижорат ва нотижорат ташкилотларнинг таълим муассасаларига ўсиб бораётган молиявий ҳиссаси, уларни қўллаб-қувватлашнинг янги шакллари ривожлантириш ҳозирги замон олий касбий таълимни молиявий қўллаб-қувватлаш

шакллари ва воситаларида сезиларли ўзгаришларнинг ифодасидир. Иш берувчи ташкилотларнинг касбий таълимни биргаликда молиялаштиришдаги иштироки бу нафақат қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиш схемаси, балки улар ўртасида икки томонлама алоқаларнинг муҳим канали эканлигини аниқ кўрсатиб турибди. Бюджетдан ташқари маблағлар ва хусусий инвесторлар маблағларини жалб қилиш нафақат университетларни қўшимча молиявий воситалар билан таъминлашга, балки касбий таълимда инновацион жараёнларни рағбатлантирадиган янада самарали бошқарув моделини яратишга имкон беради.

Бугунги кунда мамлакатимиз таълимини, жумладан, Олий таълим муассасалари фанини ва таълим янгиликларини биргаликда молиялаштиришда давлатнинг энг масъулиятли ҳамкорлари молия сектордаги компаниялардир. Мамлакатимиз бизнесининг ижтимоий масъулиятини ривожлантириш унинг шаклланишининг дастлабки босқичида турибди. Давлат бир марталик хайрия акцияларидан олий таълимда йирик инновацион дастурларни биргаликда ишлаб чиқишга ўтишни рағбатлантириши лозим.

Инновацион таълим харажатларининг давлат юкини бўлишиб, бизнес ташқи ва ички инвестицияларни амалга ошириши мумкин. Ташқи инвестициялар деб биз университетнинг илм-фанида фирма капиталини инвестициялаш ва ўз минтақасининг таълим соҳасини янгилашга асосланган бизнеснинг ижтимоий фаоллигини; ички инвестициялар эса -ходимларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш, инсон капиталини кўпайтириш ва қўллаб-қувватлаш, малака даражасини ошириш ва охир-оқибат бизнесдан даромад олиш даражасини ошириш учун ташкилотнинг молиявий маблағларини инвестиция қилишни тушунамиз. Шундай қилиб, олий таълимнинг инновацион ривожланишига инвестициялар давлат ва компанияларнинг ижтимоий ҳамкорларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган олий таълимда қўшма инновацион дастурларни амалга оширишга йўналтирилган молиявий ресурслар бўлиб, уларнинг инвестициялари маълум ижтимоий ва иқтисодий таъсирга эга бўлиши кутилмоқда.

Олий таълимнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришни биргаликда молиялаштиришда яна бир йирик ижтимоий шерик халқаро нодавлат нотижорат жамғармалари ва тегишли грант ташкилотлари бўлиши мумкин. Хусусий маблағларни, корпорацияларнинг маблағларини ёки турли давлатларнинг бюджет маблағларини тўплаш орқали ушбу халқаро фондлар олий таълим инновацион инфратузилмаси субъектларини кўпинча қайтарилмас асосда молиялаштириш имкониятига эга. Бироқ, ишончли статистика йўқлиги туфайли миллий олий таълимни ривожлантиришда жамоат ташкилотлари томонидан қилинган инвестицияларнинг умумий миқдорини ҳисоблаш қийин.

Агар олий таълими соҳасини, бир томондан, мамлакат инновацион ривожлантириш учун стратегик ресурс сифатида ва бошқа томондан, инсон капиталини шакллантириш асосий воситаларидан бири сифатида талқин этадиган бўлсак, унинг фаолияти ва ривожланишининг молиявий қўмаги нафақат давлат ва бизнес, балки бутун дунёда бўлгани каби аҳоли учун стратегик ҳамкорликнинг предметиға айланиши лозим. Шу билан бирга, асосий методологик вазифа олий таълимни инновацион ривожлантиришни биргаликда молиялаштириш тамойилларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш: қонунчилик нормаларига риоя қилиш; инновацион лойиҳаларни биргаликда молиялаштириш бўйича шартномаларнинг мазмунини ташкил этувчи масалаларни танлаш ва муҳокама қилиш эркинлигида томонларнинг тенг ҳуқуқлилиги; мажбуриятларни қабул қилишда

тарафларнинг яхши иродасини намоён этиш; мажбуриятларни бажариш учун мунтазам назорат ва жавобгарлик.

Биз таклиф этаётган Олий таълим муассасаларининг илмий тадқиқотлари ва инновацияларини биргаликда молиялаштириш концепцияси олий таълимнинг инновацион салоҳиятини ривожлантириш бўйича режалаштирилган натижаларга эришиш учун унинг инновацион инфратузилмасининг ҳар бир субъекти инновацияларни ишлаб чиқиш ва тижоратлаштириш учун зарур бўлган етарли миқдорда молиявий ресурсларга эга бўлиши кераклигини назарда тутди. Шу билан бирга, бюджет ва бюджетдан ташқари молиявий ресурслар оқими расмийлаштирилган тартибда илмий ва инновацион фаолият самарадорлигини баҳолашнинг аниқ ва ошкора мезонларига мувофиқ амалга оширилиши керак. Ўз-ўзини молиялаштириш жараёнининг муваффақияти учун зарурий шарт - бу танлов асосида молиявий маблағларни жалб қилишдир.

Учинчи концептуал ёндашув зарурлигини асослаш олий таълимнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришга инвестициялашнинг устуворлиги, биринчи навбатда, олий таълим муассасаларига хусусий-давлат молиявий инвестицияларни ва инновацияларни рағбатлантириш ҳисобига назарий асосни шакллантириш назарда тутди. Ҳозирги шароитда, олий таълим молиявий оқимларини самарали бошқаришни амалга ошириш учун ОТМларнинг илмий тадқиқотлари ва инновацияларнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш керак. Мамлакат иқтисодиётини узоқ муддатли ривожлантириш нуқтаи назаридан инвестицияларнинг асосий мақсади олий таълим салоҳиятини инновацион ва технологик модернизация қилиш бўлиши керак. Ушбу мақсадга эришиш фақат ушбу молиявий, моддий ва бошқа ресурслар учун мавжуд бўлган барча ресурслардан фаол ва самарали фойдаланиш билан амалга оширилиши мумкин, чунки улар ОТМлар ривожланиши учун энг муҳим вазифаларни ҳал этишга ва ўлчанган якуний натижаларга эришишга қаратилган. Шу билан бирга, давлат олий таълимнинг нотижорат лойиҳалари учун тўғридан-тўғри инвесторнинг вазифаларини сақлаб қолиши ва айни пайтда таълим соҳаси ва ташқи инвесторларнинг молиявий ресурсларини жалб қилиши учун шарт-шароитларни яратиши керак.

Бизнинг фикримизча, олий таълимнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришга давлат-хусусий инвестициялаш устуворлиги концепциясининг назарий асоси сифатида инсон капиталини ривожлантиришга молиявий инвестицияларнинг инвестицион жозибадорлигини қўллаш зарур. Иқтисодий илм-фан классикалари "инсон капитали" тушунчасини инсоннинг даромад олиши учун фойдаланадиган билим, соғлиқ, кўникма, тажриба сифатида баҳолайди[9] Замонавий иқтисодчилар инсон капитали назариясига катта аҳамият беришади, чунки у умумий нуқтаи назардан бозор муносабатларининг кўплаб ҳодисаларини ва энг муҳими, инсон омилига инвестиция қилинган молиявий маблағларнинг самарадорлигини ўрганишга имкон беради.

Ўз ечимини кутаётган асосий масала – бу хусусий ва ижтимоий даромад нормалари ўртасидаги фарқларни аниқлаш эмас, балки таълим соҳасидаги инвестицияларнинг узоқ муддатли табиати туфайли харажатлар ва имтиёзларни аниқроқ ҳисоблашдир. Маҳаллий ва хорижий таҳлилчиларнинг фикрига кўра, инсон капиталининг тўпланиши ва кўпайишининг барча даражаларида барқарор боғлиқликлар кузатилади: хусусий қайтиш нормаси учун - тўғридан - тўғри чизиқли, ижтимоий норма учун - инвестициялашда давлат иштирок этиш даражасига боғлиқ бўлган тесқари гиперболасимон шаклда бўлади. Бизнинг фикримизча, олий таълимга

йўналтирилган давлат инвестицияларининг мақсади нафақат унинг сифати ва фойдалана олиш кафолатларидан, балки, асосан, Олий таълим муассасалари фаолиятининг барча турларининг сифат кўрсаткичларини яхшилаш орқали уларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришдан иборат.

Ушбу назарий қонданинг изчил амалга оширилиши олий таълимнинг молиявий ресурсларини бошқариш тамойилларига мувофиқ олий таълимнинг инновацион ривожланишини молиявий таъминлашнинг асосий муаммоларини ҳал қилиш имконини беради:

-университетларни молиявий қўллаб-қувватлашнинг барча босқичларини бошқаришда дастурий-мақсадли ёндашув тамойили: прогнозлаш, режалаштириш, тартибга солиш, ҳисобга олиш, таҳлил қилиш, назорат қилиш;

-олий таълим соҳасига хусусий инвесторлар, шу жумладан оилалар ва ўқувчиларнинг шахсий маблағлари ҳисобидан бюджетдан ташқари даромадларни жалб этишни рағбатлантирадиган молиявий воситаларни диверсификация қилиш тамойили;

-олий таълимни инновацион ривожлантиришга инвестициялар натижадорлигини ҳисоблаш, мониторинг қилиш ва баҳолашни таъминловчи кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш асосида олий таълимнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришга хусусий молиявий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш тамойили;

Ушбу тамойиллар олий таълимнинг давлат ва хусусий инвесторларига нафақат айрим инновацион дастурлар ва лойиҳаларни мақсадли молиялаштиришни амалга ошириш ва назорат қилиш, балки олий таълим инновацион инфратузилмасининг иқтисодий субъектларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

Олий таълим инновацион салоҳиятини ривожлантиришга инвестиция қилиш устуворлик концепциясини амалга ошириш қўйидагиларни назарда тутди: амалга оширилаётган илмий тадқиқотларни, таълим янгиликларини ишлаб чиқиш, уларнинг натижаларини тижоратлаштириш учун харажатлар структурасини рационализация қилиш; Олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятини ресурслар билан таъминлашга бўлган эҳтиёжини ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш ва уларни биргаликда молиялаштириш ҳажмини аниқлаш; инвестиция жараёнларни назорат қилиш; ОТМларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришнинг молиявий моделларини ишлаб чиқиш.

Хулоса

Юқоридаги қоидаларнинг амалга оширилиши инсон интеллектуал капиталининг номоддий активлар ва интеллектуал фаолият натижалари шаклида ушбу тараққиётга устувор ҳисса қўшган олий таълимни инновацион ривожлантиришнинг замонавий молиявий-иқтисодий моделини шакллантириш имконини беради. Мамлакат иқтисодиёти учун ушбу концептуал ёндашувнинг асосий натижаси - билим ва ахборотга инвестиция ҳажмининг ўсиши билан даромад даражасини ошириш имкониятидир. Бундай ёндашув муҳим амалий аҳамиятга эга, чунки у олий таълим муассасаларининг инновацион салоҳиятини кенгайтириш асосида олий таълим муассасаларининг инновацияларига фойдали инвестиция киритиш имкониятини оқлайди.

Миллий олий таълимни инновацион ривожлантиришни молиявий қўллаб-қувватлаш миллий доктринасини шакллантиришга процессуал-динамик ёндашув, уни молиялаштириш тизимини ўзгартиришнинг ўрта асосий концепциясини

бирлаштирган ҳолда, нафақат олий таълим ва инновацияларга давлат ва хусусий инвестицияларнинг стратегик ва тактик устувор йўналишларини белгилаш, балки олий таълим инновацион инфратузилмаси субъектлари бўйича молиявий ресурсларни қайта тақсимлашни оптималлаштириш ва сценарийларни ишлаб чиқиш, шунингдек, макро ва микро даражадаги инновацион Олий таълим муассасаларининг ресурс таъминоти бўйича самарали молиявий қарорлар қабул қилиш методологиясини шакллантириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги қонуни// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2020 йил 24 сентябрь
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" 2018 йил 7 майдаги ПҚ-3698 - сонли қарори//www.lex.uz
3. И. Бланк "Основы финансового менеджмента" Инфра-м:2011
4. Уильям Шарпнинг "Инвестиции" Инфра-м:2001
5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. / Антологияэкономической классики. В 2 т., т.1. М.: "ЭКОНОМ", 1993.
6. Махмудов А.А., Саидов М.Хлар Олий таълимда инвестициялар ва улардан фойдаланиш стратегиялари
7. Агранович М.Л., Озерова Н.Б., Беляков С.А., Клячко Т.Л. "Система финансирования образования. Анализ эффективности/Под ред. С.А. Белякова. МІ: Техно печать, 2003.
8. Беляков С.А. Финансирование системы образования в России. -М.: МАКС Пресс, 2006.]
9. Смит А. Исследования о богатстве народов. - М.: Директмедиа Пабблишинг, 2007